

УДК 911.3: 314.117(477.46)

Василь Джаман, Ярослав Джаман

ЕТНІЧНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проаналізовано етнічну структуру населення однієї з центральних областей України – Черкаської та розглянуто її територіальні відмінності у розрізі адміністративних районів і міст. За вказаними адміністративно-територіальними одиницями визначені індекси етнічної різноманітності населення. Розкриті особливості розселення титульної нації і етнічних меншин по території Черкаської області. Встановлено залежність етнічної структури населення та індексу етнічної різноманітності від рівня урбанізованості території та величини міст.

Ключові слова: етнос, етнічна структура населення, індекс етнічної різноманітності населення, титульна нація, національні (етнічні) меншини.

Василь Джаман, Ярослав Джаман. ЭТНИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ (ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НА ПРИМЕРЕ ЧЕРКАССКОЙ ОБЛАСТИ). Проанализирована этническая структура населения одной из центральных областей Украины – Черкасской и рассмотрены ее территориальные различия в разрезе административных районов и городов. По указанным административно-территориальным единицам определены индексы этнического разнообразия населения. Раскрыты особенности расселения титульной нации и этнических меньшинств по территории Черкасской области. Установлена зависимость этнической структуры населения и индекса этнического разнообразия от уровня урбанизированности территории и величины городов.

Ключевые слова: этнос, этническая структура населения, индекс этнического разнообразия населения, титульная нация, национальные (этнические) меньшинства.

Vasyl Dzhaman, Yaroslav Dzhaman. POPULATION ETHNIC STRUCTURE IN CENTRAL REGION OF UKRAINE (TERRITORIAL PECULIARITIES THROUGH THE EXAMPLE OF CHERKASY OBLAST). Ethnic structure of population of Cherkasy Oblast – one of central Ukrainian oblasts – is analyzed and said structure's territorial differences are considered in the aspect of administrative rayons and towns. Indices of population ethnic diversity are defined for all above-stated administrative-territorial units. Peculiarities of settling of titular nation and ethnic minorities on the territory of Cherkasy Oblast are disclosed. Dependence of population ethnic structure and ethnic diversity index upon the level of territory urbanization and town size is established.

Keywords: ethnos, population ethnic structure, population ethnic diversity index, titular nation, national (ethnic) minorities.

Постановка наукової проблеми. Етнічна структура й етнічна мозаїчність – важливі характеристики населення будь-яких територій, оскільки розселення національних (етнічних) груп визначає культурне (матеріальне і духовне) середовище регіону та окремих населених пунктів. Актуальність етногеографічних досліджень зумовлена пізнанням етнокультурного різноманіття, проблемами збереження і примноження культурної спадщини й самобутності народів. Етнічна структура населення формується внаслідок етногеографічного положення території, історичних процесів, на ній відображаються політичні події, соціально-економічна ситуація тощо. Особливістю етногеографічного положення території Черкаської області є те, що це одна з небагатьох внутрішніх областей України, яка не має безпосереднього виходу до державного кордону та етнічних меж, а є однією з центральних українських земель. «Центризм» Черкаської області в українській етнічній території значною мірою «передбачає» найбільшу етнічну однорідність населення Черкаська область посідає тільки дев'яте місце серед 25 регіонів України (у тому числі: серед міського населення – дев'яте, серед сільського – восьме) [3, с. 33-35]. Етнічна структура населення області не однорідна і має певні територіальні відмінності, що є наслідком: по-перше, складних ретроспективно-географічних процесів формування власне української етнічної території у сучасних її межах, адже розміри і конфігурація її

суттєво змінювалася за історичний період до початку ХХ століття [1, с. 8-9]; по-друге, історичної спадщини заселення, господарського освоєння і розвитку краю; по-третє, різнонаправлених (різної інтенсивності, причин, структур, масштабів і наслідків) міграційних потоків; по-четверте, складних і багатоаспектних етнорозволюційних та етнотрансформаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За період перебування в складі СРСР ґрунтовних географічних досліджень з проблематики національної структури населення в Україні практично не проводилося. Тільки проголошення України самостійною державою дало можливість розвивати цю тематику, яка має міждисциплінарний характер. Цьому сприяло також проведення першого Всеукраїнського перепису населення. Актуальність проблематики дослідження етнічної структури населення, етнополітичних аспектів міжнародних відносин, національної політики, політичних настроїв населення окремих регіонів дали поштовх виходу в світ цілого ряду книг [3, 6, 8, 9, 10, 14 та ін.], статей [2, 4, 5, 11, 15, 16, 17 та ін.], стимулювали проведення дисертаційних досліджень [7, 12, 13, 18, та ін.].

Постановка мети й завдання. Мета статті – здійснити аналіз етнічної структури населення центрального регіону України на матеріалах Черкаської області. Завдання цього дослідження – встановлення територіальних особливостей етнічної структури населення Черкаської області, визначення індексів етнічної різноманітності населення та встановлення залежності його параметрів від рівня урбанізованості

території та людності міст, розкриття особливостей розселення національних меншин по території Черкаської області.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перший Всеукраїнський перепис населення зафіксував наявність у Черкаській області представників 101 етносу, з яких 98 об'єднані у 22 мовні групи, 11 мовних сімей, а 3 народи розмовляють на ізольованих (за лінгвістичною класифікацією народів) мовах. Індоєвропейська мовна сім'я представлена 34 народами 9 мовних груп: слов'янської (8 народів, 1381878 осіб), германської (7 народів, 1971 особа), романської (6 народів, 1964 особи), вірменської (вірмени, 1749 осіб), індо-арійської (2 народи, 1112 осіб), балтійської (2 народи, 257 осіб), іранської (6 народів, 167 осіб), грецької (греки – 123 особи), албанської (албанці – 25 осіб); алтайська мовна сім'я включає 28 народів 3 мовних груп: тюркської (20 народів, 2040 осіб), тунгусо-маньчжурської (5 народів, 15 осіб), монгольської (3 народи, 10 осіб); уральська мовна сім'я (13 народів) представлена 3 мовними групами: фінно-угорською (11 народів, 592 особи), прибалтійсько-фінською (ліви – 5 осіб) і самодійською (ненці – 2 особи); 13 народів північно-кавказької мовної сім'ї об'єднані у 2 мовні групи: нахсько-дагестанську (9 народів, 195 осіб) і абхазо-адигейську (4 народи, 34 особи); 2 народи афразійської мовної сім'ї представляють 2 мовні групи: семітську (араби – 102 особи) і західно-семітську (ассирійці – 64 особи); грузини (419 осіб) є представниками картвельської групи картвельської мовної сім'ї, в'єтнамці (17 осіб) – в'єт-монгольської групи австроазіатської мовної сім'ї; сино-тібетська мовна сім'я представлена 2 народами китайської мовної групи (14 осіб); 2 народи належать до чукотсько-камчатської мовної сім'ї (2 особи); ескімоси (4 особи) входять до ескімосько-алеутської мовної сім'ї, а кети (2 особи) – до єнісейської мовної сім'ї. Ізольованими мовами розмовляють корейці, чуванці, нівхи (разом 166 осіб). За даними Всеукраїнського перепису населення подано перелік 132 народів, окремо даються ще 2 показники: «інші національності», «національність не вказали». У Черкаській області 52 особи ідентифікували себе до групи «інші національності», а 5332 особи не назвали своєї національності. Тому етнічна структура населення Черкаської області є ще строкатішою, тим більше, що національність не назвали саме у містах, де абсолютні та відносні показники національних меншин є більшими.

Національну основу населення Черкаської області складають: українці (93,05 %), східні слов'яни (98,74 %), слов'яни (98,82 %), народи індоєвропейської мовної сім'ї (99,35 %). Домінують українці (титульна нація), їх частка у розрізі 19 адміністративних районів перевищує 90 % і становить від 98,2 % (Монастирищенський район) до 92,0 % (Смілянський район); найменша частка українців у Черкаському районі (85,3 %), що пояснюється підвищеною питомою вагою національних меншин в обласному центрі. Висока частка українців в м. Черкасах (83,3 %) та інших містах обласного підпорядкування (89,1 % - 92,7 %).

Найчисельніша національна меншина Черкаської області – росіяни, які становлять 5,40 % кількості всього населення. Вони є другою нацією в усіх адміністративних районах і містах області. 82,2 % росіян – міські жителі, тому їх частка у містах дещо більша: в Черкасах – 13,2 %, в інших 5 містах обласного підпорядкування від 6,1 % (Умань) до 9,6 % (Канів), у містах районного значення – від 2,1 % (Жашків) до 5,1 % (Чигирин). Серед сільського населення області росіяни становлять 2,1 %.

Другою (за чисельністю) національною меншиною у Черкаській області є білоруси – 0,28 % кількості населення, вони виступають третьою національною групою у 12 адміністративних районах, четвертою – в 7 районах і п'ятою – в 1 районі. Майже 3/4 білорусів – міські жителі.

Серед не слов'янських народів своєю чисельністю виділяються: вірмени – 1749 осіб (вірменська мовна група), молдовани – 1617 осіб (романська група), євреї – 1484 особи (германська група), цигани – 1108 осіб (індо-арійська група). Третьою етнічною групою (після українців і росіян) вірмени виступають у 4 районах (Городищенському, Золотоніському, Тальнівському і Чернобаївському), молдовани – у 2 (Катеринопільському і Шполянському), цигани – у 2 (Жашківському і Чигиринському). Четвертою (за чисельністю) етнічною групою молдовани є в 6 районах, цигани – у 3 (Звенигородському, Корсунь-Шевченківському, Христинівському), вірмени – у 2 (Драбівському і Канівському), євреї – у 2 (Черкаському і Смілянському); п'ятима ці етнічні групи виступають: молдовани – у 9 районах, вірмени – у 6, цигани – двічі (Золотоніський і Кам'янський райони), євреї – в Уманському районі; шостими: вірмени – у 5 районах, молдовани і євреї – у 3, цигани – в 1 районі. Рівень урбанізованості цих чотирьох народів у Черкаській області різний – від майже міських євреїв (98,2 %) до переважно сільських молдован (61,4 %).

Наступну групу національних меншин становлять 3 народи, які нараховують від 500 до 1000 осіб: 729 поляків (західні слов'яни) і 2 народи тюркської мовної групи – 595 азербайджанців і 537 татар.

Представники інших 91 націй і народностей, які проживають у Черкаській області, становлять тільки 0,31 %. Найчисельніші серед них: а) 4 народи з людністю від 250 до 500 осіб – німці (германці), грузини (картвельці), болгары (південні слов'яни), іспанці (романці); б) 10 етносів чисельністю від 100 до 250 осіб, що представляють 5 мовних груп – тюркську (узбеки, туркмени, чуваші, казахи), фінно-угорську (угорці, мордва), балтійську (литовці), грецьку (греки), семітську (араби) і 1 ізольовану мову (корейці); в) 11 етнічних груп нараховують понад 50 осіб і належать до 7 мовних груп – балтійської (латиші), іранської (таджики, осетини), тюркської (башкири, гагаузи), романської (румуні), фінно-угорської (естонці, удмурти), західно-семітської (ассирійці) і нахсько-дагестанської (даргінці, чеченці). Ще 7 народів мають чисельність 26-50 осіб (карели, лезгини, киргизи, марійці, комі, чехи,

фінни), 8 етнічних груп нараховують від 11 до 25 осіб, 10 груп – від 6 до 10 осіб, а представники 41 народу – від 1 до 5 осіб.

Розрахунки індексів етнічної різноманітності (E_r) [2, с. 93] у розрізі адміністративних районів (до населення районів включено і населення відповідних міст обласного підпорядкування, що є районними центрами «своїх» однойменних районів або до яких вони територіально тяжіють) засвідчують, що населення 15 районів із 20 (75 %) характеризується як «майже моноетнічне» з показником $E_r < 0,100$: від 0,036 (Монастирищенський район) до 0,097 (Чигиринський район). Проте, 5 районів (25 %), у яких районними центрами виступають найбільші міста області - міста обласного підпорядкування, за величиною E_r – «перехідні» від «майже моноетнічних» до «поліетнічних»: від 0,107 (Золотоніський район) до 0,267 (Черкаський район) (табл. 1). Загалом населення Черкаської області за рівнем етнічної

однорідності (з показником $E_r = 0,133$) посідає дев'яте місце серед 25 регіонів України, поступаючись Тернопільській (0,043), Івано-Франківській (0,049), Волинській (0,061), Рівненській (0,080), Вінницькій (0,099), Львівській (0,101), Хмельницькій (0,118) і Чернігівській (0,125) областям. Етнічна строкатість міського населення Черкаської області ($E_r = 0,196$) за величиною індексу етнічної різноманітності є більшою від сільського (0,055) у 3,6 рази, а рівень урбанізованості районів (факторна ознака) корелюється з величиною індексу етнічної різноманітності населення (результативна ознака) з коефіцієнтом рангової кореляції $K = +0,753$. Отже, рівень урбанізованості, як узагальнюючий показник суспільно-географічних процесів (економічних, соціальних, політичних тощо) конкретної території, виступає визначальним чинником формування ступеня етнічної різноманітності населення.

Таблиця 1

Етнічна структура населення Черкаської області

Райони	Кількість населення (тис. осіб)	Частка міського населення (%)	Частка українці в (%)	Кількість (осіб)			E_r
				росіяни	інші національні меншини	не вказали національність	
1. Городищенський	49,2	41,8	97,1	1040	381	-	0,057
2. Драбівський	42,8	24,6	97,6	736	297	-	0,047
3. Жашківський	45,5	34,8	97,6	696	401	1	0,047
4. Звенигородський	74,5	53,7	95,5	2683	636	3	0,087
5. Золотоніський	78,3	36,7	94,4	3296	1045	15	0,107
6. Кам'янський	35,6	42,6	96,1	1118	254	-	0,075
7. Канівський	51,6	51,9	92,7	3250	531	-	0,139
8. Катеринопільський	29,0	37,2	97,5	485	228	-	0,048
9. Корсунь-Шевченківський	50,1	46,7	96,0	1286	427	311	0,079
10. Лисянський	28,8	28,8	97,9	431	184	1	0,042
11. Маньківський	33,2	32,9	97,6	565	237	5	0,048
12. Монастирищенський	40,5	32,9	98,2	537	197	2	0,036
13. Смілянський	107,1	64,6	92,0	7038	1277	208	0,151
14. Тальнівський	43,7	37,6	97,1	814	459	2	0,057
15. Уманський	139,3	65,1	94,3	6405	1539	10	0,110
16. Христинівський	39,5	40,6	96,5	906	462	-	0,068
17. Черкаський	371,9	79,0	85,3	40873	6202	4762	0,267
18. Чернобаївський	49,7	16,8	96,8	1144	425	1	0,062
19. Чигиринський	36,1	33,1	95,0	1265	543	-	0,097
20. Шполянський	52,0	37,3	97,1	1009	496	11	0,057
Разом	1398,3	53,7	93,1	75577	16221	5332	0,133

На цьому тлі, за умов повсюдного домінування титульної нації, відсутності у Черкаській області значних ареалів компактною концентрації національних меншин, наявності міст різного спектра людності (1 – велике, 2 – середніх, чотири групи малих міст: а) 2 міста з населенням 25-30 тис. осіб, б) 4 – з людністю 19-20 тис. осіб, в) 4 – величиною 15-16 тис. осіб, г) 3 міста – від 9 до 12 тис. осіб), значний інтерес викликає дослідження: 1) територіальної нерівномірності розселення національних меншин (у порівнянні з титульним етносом – етносоціальним організмом) у містах різної

величини і 2) залежності індексу етнічної різноманітності населення від людності міст (табл. 2).

У 16 містах області проживає 678,2 тис. осіб. Загалом у містах (за даними Всеукраїнського перепису населення) розселені представники 96 народів, які

об'єднані в 22 мовні групи, 11 мовних сімей і 3 ізольовані мови. Ще 39 осіб назвали «інші» національності, а 5292 особи не вказали своєї національної приналежності.

Таблиця 2

Етнічна структура населення міст Черкаської області

Міста	Кількість населення (тис. осіб)	Кількість українців			Кількість (осіб)				Кількість представлених			Ер
		осіб	%	росіяни	інші національності	не вказали національність	етносів	мовних груп	мовних сімей	ізоляційних мов		
1. Черкаси	292,8	243877	83,3	38487	5643	4754	88	22	11	3	0,297	
2. Умань	87,8	81420	92,7	5360	1053	10	51	16	7	2	0,139	
3. Сміла	68,7	61487	89,5	5968	1017	199	55	17	7	2	0,194	
4. Золотоноша	28,4	25973	91,5	1817	570	15	40	15	6	1	0,162	
5. Канів	26,7	23832	89,1	2568	335	-	40	16	7	1	0,201	
6. Вапугіне	20,0	18350	91,6	1495	181	1	32	13	7	-	0,158	
7. Звенигородка	19,8	18896	95,2	650	295	-	28	11	4	-	0,092	
8. Корсунь-Шевченківський	19,3	17982	93,0	779	256	311	29	12	6	1	0,134	
9. Шпола	19,2	18478	96,4	501	197	-	31	13	6	-	0,071	
10. Тальне	16,3	15701	96,2	380	239	-	33	14	6	-	0,074	
11. Жашків	15,7	15095	96,2	336	256	-	24	11	5	1	0,074	
12. Городище	15,5	14947	96,5	440	104	-	25	11	4	-	0,069	
13. Кам'янка	15,0	14264	94,8	642	137	-	25	12	4	-	0,100	
14. Цигирин	12,0	11071	92,6	611	278	-	29	10	3	2	0,142	
15. Христинівка	11,5	10936	94,9	407	185	-	23	11	5	1	0,100	
16. Монастирище	9,4	9102	97,2	204	58	2	20	9	4	-	0,055	
Разом	678,2	601411	88,7	60645	10804	5292	96	22	11	3	0,210	

Національні меншини тяжіють до міст області:

а) якщо в містах мешкає 48,5 % усього населення області та 46,2 % українців, то представників національних меншин – 77,8 %;

б) серед найчисельніших національних меншин найчастіше в містах живуть євреї (97,6 %), цигани (84,7 %), росіяни (80,2 %), поляки (78,3 %), татари (71,9 %), болгары (71,6 %), білоруси (69,3 %), німці (65,5 %), азербайджанці (63,5 %), грузини і вірмени (60,8 %); представники малочисельних національних меншин переважно є міськими жителями;

в) 99,25 % осіб, які не вказали під час перепису населення своєї національності, проживають у містах.

Національні меншини зорієнтовані, передусім, на великі міста:

а) Черкаси концентрують 40,5 % українців – мешканців міст області та 61,8 % - національних меншин;

б) 7 найменших міст області (людність від 9,4 тис. до 16,3 тис. осіб) локалізують 15,2 % українців і тільки 6,0 % національних меншин;

в) абсолютні та відносні показники, що характеризують розселення національних меншин, відповідають людності міст із коефіцієнтами рангової кореляції – $K_1 = +0,91$ і $K_2 = +0,71$.

Етнічні меншини за ступенем концентрації розміщуються по-різному: а) дисперсно – по декілька осіб практично у всіх або переважній більшості міст області (іспанці, узбеки, казахи, греки, литовці, чуваші, мордва), б) локалізовано – компактними групами у декількох містах (ассирійці, цигани, угорці), в) багатоступенєво: сотні – десятки – 3-4 сім'ї - дисперсно (євреї, поляки, болгары, німці, азербайджанці, татари).

Переважають малочисельні (до 10 осіб) етнічні групи (табл. 3). Важливо розглянути не тільки загальну кількість представників етнічних груп у містах області, але й їхню поширеність та чисельну значимість у кожному із міст (табл. 4). Нами проведена бальна оцінка розселення етнічних груп. За основу оцінки взято рейтингове місце етнічної меншини (за кількістю осіб), розглянуто 9 позицій (від 1 по 9 місце) у розрізі кожного міста: I місце оцінюється у 9 балів, II – 8 балів, III – 7 балів, IX – 1 бал. При такому методичному підході до реєстру оцінки потрапили 20 етнічних меншин.

Найпоширеніша національна меншина у містах Черкаської області – росіяни. В усіх містах вони займають 1 місце, загальна кількість балів – 144 (максимальна). Другими виступають білоруси: займають, як правило, II – III місця у рейтингу; загальна кількість балів – 116. Треті – вірмени, які у рейтингу займають II – IV місця (94 бали). Четвертими (79 балів) виступають молдовани (хоча в національній структурі міського населення – сьомі), які попали в оцінювання у всіх 16 містах, де займають IV – VI місця. П'яті – євреї, потрапили у рейтингову оцінку значимості у 15 містах, займаючи з II по IX місця,

загальна кількість балів – 73 (у структурі всього міського населення – треті). Цигани (70 балів) за поширеністю займають шосте місце, часто вони виступають другою (4 міста) і третьою (4 міста) національною меншиною, але у рейтингову оцінку вони потрапили тільки в 11 містах. Поляки (сьомі) оцінювалися в 14 містах, але їх рейтингові місця порівняно не високі – найчастіше вони займають VI і VII місця. Наступну групу складають етнічні меншини, які оцінювалися у 6 – 9 містах, де їх переважають рейтингові місця з VI по IX: татари (24 бали), німці (21), азербайджанці (20), болгары (18 балів). Грузини (15 балів) займають з VII по IX місця у 7 випадках, а іспанці (10 балів) – у 5 містах області. Ассирійці, угорці і казахи (по 5 балів) по одному разу займають п'яту позицію у рейтингу етнічних меншин, відповідно, у Золотоноші, Чигирині та Монастирищі; литовці і узбеки (по 3 бали) – по одному випадку виступають сьомими; гагаузи (2 бали) – один раз восьмі; осетини (1 бал) – в одному місті дев'яті (табл. 4).

Особливості територіальної концентрації (нерівномірності) розселення українців і національних меншин в містах Черкаської області відображають криві Лоренца (рис. 1). Стрімке підняття їх на початку графіка і плавний хід у середній та заключній частинах графіка передають посилення концентрації у містах з великою та середньою людністю. Чим далі крива відхиляється від діагоналі, тим більший рівень нерівномірності розселення. Одне місто концентрує 40,5 % українців і 61,8 % національних меншин, 3 міста концентрують відповідно 64,3 % і 80,5 %, 5 міст – 72, 6 % і 87,9 %. Отже, як слідує з графіка, національні меншини розселені нерівномірніше відносно міст різної людності, ніж українці – національні меншини сконцентровані у великих і середніх містах.

Функціональна залежність географії (територіальної концентрації) розселення національних меншин в містах Черкаської області визначається за формулою:

$$y = -93,19 \cdot e^{-\frac{x}{11}} + 100.$$

Українці (титульна нація) розміщені рівномірніше по різних категоріях міст, крива їх територіальної концентрації проходить ближче до діагоналі теоретичної ймовірності рівномірного розселення, а функціональний зв'язок передається за формулою:

$$y = -87,6 \cdot e^{-\frac{x}{26}} + 100.$$

Величина (людність і функції) міст визначає не тільки абсолютну кількість представників національних меншин, але і їх структуру (табл. 2, рис. 2):

1) у великому місті (Черкасах) останній перепис населення зафіксував представників 88 народів 22 мовних груп, 11 мовних сімей (3 народи розмовляють ізольованими мовами); 33 особи ідентифікували себе до групи «інші національності», 4754 особи «не вказали» національності;

Таблиця 3

Людність етнічних меншин в містах Черкаської області

Міста	Кількість етнічних меншин з людністю (осіб):											
	більше 25 тис.	більше 5 тис.	1001- 3000	501- 1000	251-500	101-250	51-100	26-50	11-25	6-10	3-5	1-2
1. Черкаси	1	-	1	1	2	7	5	11	11	7	18	23
2. Умань	-	1	-	-	-	2	3	6	3	10	9	16
3. Сміла	-	1	-	-	1	1	4	4	5	5	9	24
4. Золотоноша	-	-	1	-	-	2	1	3	4	3	5	20
5. Канів	-	-	1	-	-	1	-	1	6	3	4	23
6. Ваутіне	-	-	1	-	-	-	1	-	4	3	5	17
7. Звенигородка	-	-	-	1	-	-	1	4	2	2	5	12
8. Корсунь-Шевченківський	-	-	-	1	-	-	1	2	3	3	4	14
9. Шпола	-	-	-	1	-	-	1	1	2	3	5	17
10. Тальне	-	-	-	-	1	-	1	3	1	2	5	19
11. Жашків	-	-	-	-	1	1	-	2	1	2	6	10
12. Городище	-	-	-	-	1	-	-	2	-	2	4	15
13. Кам'янка	-	-	-	1	-	-	-	1	2	2	7	11
14. Чигирин	-	-	-	1	-	1	-	1	3	6	2	14
15. Хрестинівка	-	-	-	-	1	-	1	1	2	4	2	11
16. Монастирище	-	-	-	-	-	1	-	-	2	2	2	12

Таблиця 4

Чисельні етнічні меншини у містах Черкаської області

Міста	Рейтингове місце етнічних меншин (за кількістю осіб):								
	2	3	4	5	6	7	8	9	
1. Черкаси	БІЛОРУСИ	ЄВРЕЇ	ВІРМЕНИ	ПОЛЯКИ	ТАТАРИ	МОЛДОВАНИ, АЗЕРБАЙДЖАНЦІ	ЦИГАНИ		
2. Умань	БІЛОРУСИ	ЄВРЕЇ	поляки	вірмени	молдовани	болгари	цигани	азербайджанці	німці,
3. Сьмла	БІЛОРУСИ	ЄВРЕЇ	цигани	вірмени	молдовани	поляки	грузини	азербайджанці	татари
4. Золотоноша	ВІРМЕНИ	ЦИГАНИ	білоруси	асирійці	молдовани	євреї	азербайджанці		
5. Канів	БІЛОРУСИ	вірмени	євреї, молдовани	німці	поляки	грузини	татари		
6. Ватутіне	білоруси	поляки	болгари	євреї, молдовани	німці, вірмени, татари				
7. Звенигородка	цигани	білоруси	вірмени	молдовани	євреї	поляки	татари	єрузини, іспанці	
8. Корсунь-Шевченківський	цигани	білоруси	євреї	молдовани	поляки	вірмени	німці	татари	
9. Шпола	білоруси	вірмени	молдовани	євреї	поляки, азербайджанці	болгари	єрузини		
10. Гальне	вірмени	цигани	поляки	білоруси	молдовани	євреї	німці	болгари, єрузини, осетини	
11. Жашків	ЦИГАНИ	білоруси	вірмени	молдовани	азербайджанці	татари	поляки	євреї, болгари, іспанці	
12. Городище	вірмени	білоруси	молдовани	поляки	татари	євреї, єрузини, іспанці			
13. Кам'янка	білоруси	цигани	євреї	молдовани	німці	поляки	іспанці, гагаузи		
14. Чигирин	ЦИГАНИ	білоруси	вірмени, молдовани	угорці	болгари	азербайджанці, татари, іспанці, литовці			
15. Хрестинівка	вірмени	цигани	білоруси	молдовани	поляки	єрузини	євреї, азербайджанці		
16. Монастирище	білоруси, євреї	вірмени	молдовани	казахи	поляки	німці, узбеки			

Шрифтом передано людинність етнічних груп.

- ПОЛЯКИ – більше 250 осіб;

- ПОЛЯКИ – 101 – 250 осіб;

- поляки – 51 – 100 осіб;

- поляки – 10 – 50 осіб;

- поляки – до 10 осіб.

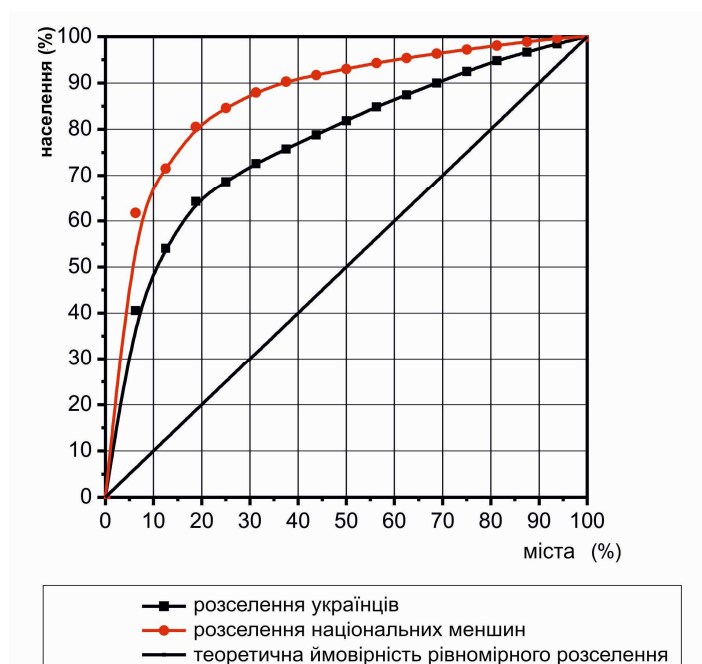

Рис.1. Криві територіальної концентрації (нерівномірності) розселення українців і національних меншин в містах Черкаської області

2) у двох середніх містах (Сміла і Умань) зареєстровано, відповідно, представників 55 і 51 народів 17 і 16 мовних груп, по 7 мовних сімей (по 2 народи розмовляють на ізольованих мовах); 3 особи назвали «інші національності» і 209 осіб – «не вказали» національності;

3) у малих містах із людністю 27-28 тис. осіб (Золотоноша і Канів) проживає по 40 етносів 15-16 мовних груп, 6-7 мовних сімей (по 1 народу – з групи «ізольованих мов»); 1 особа належить до групи «інших національностей», а 15 – «не вказали»;

4) у містах із 19-20 тис. мешканців (Ватутіне, Звенигородка, Шпола) – 29-32 народи 11-13 мовних груп, 4-7 мовних сімей; 1 особа «не вказала» національність;

5) у містах із 15 тис. жителів (Жашків, Горо-

дище, Кам'янка) – 24-25 етносів 11-12 мовних груп, 4-5 мовних сімей;

6) у найменшому місті Монастирище (9 тис. осіб) – 20 етносів 9 мовних груп, 4 мовних сімей; 2 особи «не вказали» національність;

7) у окремих випадках спостерігаються деякі незначні відхилення від загальної тенденції розподілу кількості етнічних груп від величини міста (у містах Чигирин і Тальне – більша кількість етнічних груп, у Корсунь-Шевченківському – 311 осіб «не вказали» національності), проте рангова кореляція між людністю міст і кількістю етносів дуже велика – $K = +0,90$. З іншого боку, відхилення від загальної тенденції – це певний «імпульс» для детальнішого дослідження причин такого явища.

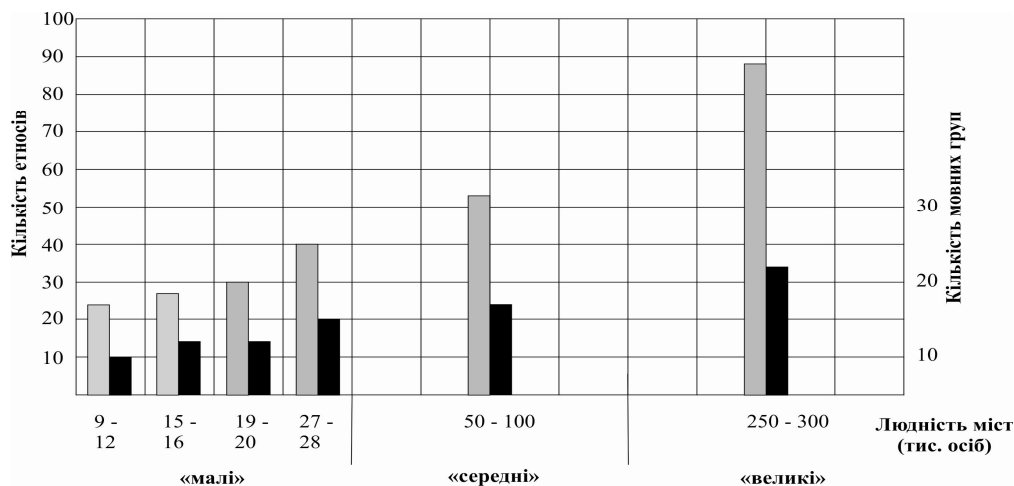

Рис. 2. Розподіл кількості етносів і мовних груп за людністю міст Черкаської області

Етнічна строкатість населення, чисельність етнічних меншин, генетична близькість і спорідненість народів визначають індекс етнічної різноманітності населення міст Черкаської області – $E_p = 0,210$. Розподіл величини E_p від людності міст передано в табл. 2, а графічну залежність – на рис. 3. E_p зростає від 0,055 (Монастирище) – до 0,297 (Черкаси), а людність міста (факторна ознака) корелює з

індексом етнічної різноманітності населення (результативна ознака) з коефіцієнтом – $K = +0,709$. Величина індексу етнічної різноманітності населення міст Черкаської області має функціональну залежність від їх людності й визначається формулою:

$$y = -0,222 \cdot e^{-\frac{x}{110}} + 0,297$$

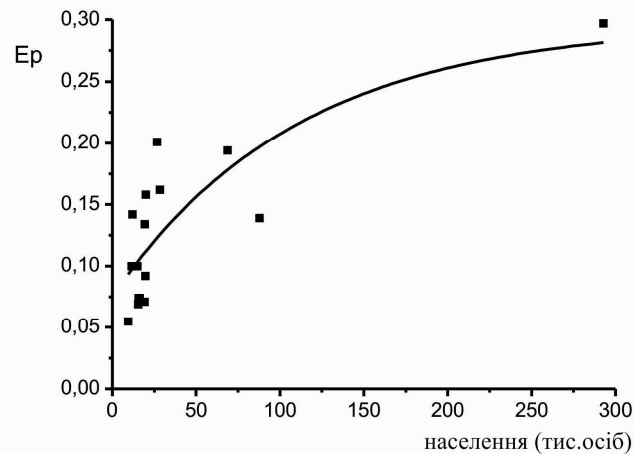

Рис.3. Графік залежності показника етнічної різноманітності населення від людності міст Черкаської області

Висновки. 1. За даними I Всеукраїнського перепису населення в Черкаській області проживають представники 101 етносу, які об'єднані в 22 мовні групи, 11 мовних сімей, 3 народи розмовляють на ізольованих мовах. Національну основу становлять українці (понад 93 %), але при центральному положенні в межах української етнічної території Черкаська область за рівнем етнічної однорідності населення посідає тільки дев'яте місце серед 25 регіонів України.

2. Визначальним чинником формування ступеня етнічної різноманітності населення виступає рівень урбанізованості території, як узагальнюючий показник суспільно-географічних процесів. Етнічна строкатість населення міст ($E_p = 0,210$) майже в чотири рази перевищує етнічну різноманітність селян ($E_p = 0,055$), а рівень урбанізованості адміністративних районів корелюється з величиною

індексу етнічної різноманітності населення з коефіцієнтом рангової кореляції – $K = +0,75$.

3. Встановлені відміни територіальної концентрації (нерівномірності) розселення національних меншин і українців у містах різної величини: а) національні меншини у своєму розміщенні зорієнтовані, в першу чергу, на великі міста; б) українці розміщені рівномірніше по різних категоріях міст і крива Лоренца їх територіальної концентрації проходить ближче до діагоналі теоретичної ймовірності рівномірного розселення.

4. Величина міст визначає не тільки абсолютну кількість національних меншин, але й строкатість їх етнічної структури. Величина індексу етнічної різноманітності населення корелюється з людністю міст з коефіцієнтом $K = +0,71$ і має функціональну залежність.

Список використаних джерел:

1. Atlas istoriyi ukrayinskoyi derzhavnosti: ukrayinski zemli vid naydavnishykh chasiv do syohodennya / Hrycelyak V., Dykuj I., Rovenchak I. – Lviv: NVF «Karty i Atlasy», 2013. – 128 s. [Атлас історії української державності: українські землі від найдавніших часів до сьогодення / Грицеляк В., Дикий І., Ровенчак І. – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013. – 128 с.]
2. Dzhaman V.O. Etnichna struktura naselennya Ukrayiny: terytorialni vidminy, dynamika / V.O. Dzhaman // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Seriya: Geografiya. – Vinnytsya, 2006. – Vyp. 11. – S. 90-96. [Джаман В.О. Етнічна структура населення України: територіальні відміни, динаміка / В.О. Джаман // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Вінниця, 2006. – Вип. 11. – С. 90-96].
3. Dzhaman V.O. Nacionalna struktura naselennya etnokontaknykh zon: Monografiya / V.O. Dzhaman, I.I. Kostashchuk. – Chernivci: Chernivetskyj nats. un-t, 2009. – 288 s. [Джаман В.О. Національна структура

- населення етноконтактних зон: Монографія / В.О. Джаман, І.І. Костащук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 288 с.].
4. Dzhaman V. Urbanizaciya u etnichna struktura naseleण्या / V. Dzhaman, P. Mruchkovsyj, I. Kovbas, S. Hiheychuk // *Naukovyj visnyk Chernivetskoho universytetu: Zb. nauk. prats.* – Вур. 434: Географія. – Чернівці: Рута, 2009. – С. 83-97. [Джаман В. Урбанізація й етнічна структура населення / В. Джаман, П. Мручковський, І. Ковбас, С. Гізейчук // *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць.* – Вип.. 434: Географія. – Чернівці: Рута, 2009. – С. 83-97].
 5. Dzhaman V.O. Chernivetska oblast – polietnichna etnokontaktna terytoriya / V.O. Dzhaman, I.I. Kostashchuk // *Naukovyj visnyk Chernivetskoho universytetu: Zb. nauk. prac.* – Вур. 246: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 114-126. [Джаман В.О. Чернівецька область – поліетнічна етноконтактна територія / В.О. Джаман, І.І. Костащук // *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць.* – Вип.. 246: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 114-126].
 6. Dzhaman M.A. Etnogeograficheskiye aspekty razvitiya globalizacii i regionalizacii v sovremennom mire: Monografiya / M.A. Dzhaman, P.V. Shukanov. – Poltava: RVV PUSKU, 2008. – 200 s. [Джаман М.А. Этногеографические аспекты развития глобализации и регионализации в современном мире: Монография / М.А. Джаман, П.В. Шуканов. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 200 с.].
 7. Dnistrianskyj M.S. Etnopolitychna geografiya Ukrainy: problemy teorii, metodologii, praktyku: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya doktora geograf. nauk: spec. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya» / M.S. Dnistrianskyj. – Kyiv, 2005. – 33 s. [Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / М.С. Дністрянський. – Київ, 2005. – 33 с.].
 8. Dnistrianskyj M.S. Etnopolitychna geografiya Ukrainy: problemu teorii, metodologii, praktyku / M.S. Dnistrianskyj. – Lviv: Litopys; VC LNU, 2006. – 490 s. [Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис; ВЦ ЛНУ, 2006. – 490 с.]
 9. Dnistrianskyj M.S. Etnogeografiya Ukrainy: Navch. posibnyk / M.S. Dnistrianskyj. – Lviv: VC LNU, 2008. – 232 s. [Дністрянський М.С. Етногеографія України: Навч. посібник / М.С. Дністрянський. – Львів: ВЦ ЛНУ, 2008. – 232 с.]
 10. Etnichna mapa bukovynskoho prykordonnya na zlami tysyacholit / V. Dzhaman, N. Zablotovska, I. Kostashchuk ta in. – Chernivci: Prut, 2011. – 80 s. [Етнічна мапа буковинського прикордоння на зламі тисячоліть / В. Джаман, Н. Заблотовська, І. Костащук та ін. – Чернівці: Прут, 2011. – 80 с.]
 11. Yevtukh V.B. Nacionalni menshyny – obyekt derzhavnoyi etnopolityky / V.B. Yevtukh // *Ukrayinskyj geografich-nyj zhurnal.* – 1997. - № 3. – С. 3-9. [Євтух В.Б. Національні меншини – об'єкт державної етнополітики / В.Б. Євтух // *Український географічний журнал.* – 1997. - № 3. – С. 3-9].
 12. Kostashchuk I.I. Geografichni osoblyvosti formivannya nacionalnoyi struktury naseleण्या v etnokontaktnykh zonakh (na prykladi Chernivetskoyi oblasti): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: spec. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya» / I.I. Kostashchuk. – Chernivci, 2006. – 20 s. [Костащук І.І. Географічні особливості формування національної структури населення в етноконтактних зонах (на прикладі Чернівецької області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І.І. Костащук. – Чернівці, 2006. – 20 с.]
 13. Lozynskij R.M. Etnichnyj sklad miskoho naseleण्या Halychyny (istoryko-geografichne doslidzhennya): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: spec. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya» / R.M. Lozynskij. – Lviv, 2000. – 18 s. [Лозинський Р.М. Етнічний склад міського населення Галичини (історико-географічне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Р.М. Лозинський. – Львів, 2000. – 18 с.]
 14. Lozynskij R.M. Etnichnyj sklad naseleण्या Lvova (u konteksti suspilnoho rozvytku Halychyny) / R.M. Lozynskij. – Lviv: VC LNU, 2005. – 358 s. [Лозинський Р.М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Р.М. Лозинський. – Львів: ВЦ ЛНУ, 2005. – 358 с.]
 15. Mruchkovskij P.V. Etnichna struktura naseleण्या Volynskoyi oblasti (terytorialni osoblyvosti) / P.V. Mruchkovskij // *Naukovyj visnyk Volynskoho nacionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Seriya: Geografichni nauky.* – 2011. - № 9. – С. 77-83. [Мручковський П.В. Етнічна структура населення Волинської області (територіальні особливості) / П.В. Мручковський // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки.* – 2011. - № 9. – С. 77-83].
 16. Naulko V.I. Dynamika etnichnoho skladu naseleण्या Ukrainy v XX stolitti / V.I. Naulko // *Ukrayinskyj geografichnyj zhurnal.* – 1997. - № 2. – С. 17-22. [Наулко В.І. Динаміка етнічного складу населення України в ХХ столітті / В.І. Наулко // *Український географічний журнал.* – 1997. - № 2. – С. 17-22].
 17. Shabashova L.Yu. Istoryko-etnogeografichni osoblyvosti skladu naseleण्या ta yoho rozseleण्या v Zakarpatti / L.Yu. Shabashova // *Ukrayinskyj geografichnyj zhurnal.* – 2002. - № 4. – С. 49-54. [Шабашова Л.Ю. Історико-етногеографічні особливості складу населення та його розселення в Закарпатті / Л.Ю. Шабашова // *Український географічний журнал.* – 2002. - № 4. – С. 49-54].
 18. Shabashova L.Yu. Suspilno-geografichni aspekty transformaciyi etnichnoyi struktury naseleण्या (na prykladi Zakarpatskoyi oblasti): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. geograf. nauk: spec. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya» / L.Yu. Shabashova. – K., 2005. – 18 s. [Шабашова Л.Ю. Суспільно-географічні ас-

пекти трансформації етнічної структури населення (на прикладі Закарпатської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Л.Ю. Шабашова. – К., 2005. – 18 с.]

Summary

Vasyl Dzhaman, Yaroslav Dzhaman. POPULATION ETHNIC STRUCTURE IN CENTRAL REGION OF UKRAINE (TERRITORIAL PECULIARITIES THROUGH THE EXAMPLE OF CHERKASY OBLAST).

Relevance of ethnographic studies is conditioned by cognition of ethno-cultural diversity, problems of nations' cultural heritage and national identity preservation and augmentation. Ethnic structure of population is formed as a result of the territory's ethno-geographic location and historic processes; it is affected by political events, social-economic situation, etc.

The data of the National Population Count prove that the Cherkasy Region is inhabited by 101 ethnicities united in 22 language groups and 11 language families, while 3 more nations speak isolated languages. Ukrainians (over 93%) comprise the national basis, though the Cherkasy Region as a center of Ukrainian ethnic territory is only 9th ethnically homogeneous out of 25 regions in Ukraine. Russians (5,4%) and Byelorussians (0,3%) are the most numerous minorities, while Armenians, Moldavians, Jews and Gypsies represent the most numerous non-Slavic nations.

The level of territory urbanization as generalizing index of social-geographic processes represents a key factor for the formation of the level of ethnic diversity. Ethnic diversity of urban population ($E_p = 0,210$) is almost four times higher than the same with peasants ($E_p = 0,055$), and the level of urbanization of administrative district correlates with the index of population ethnic diversity with coefficient of rank correlation $K = + 0,75$.

Differences in territorial concentration (unbalance) of settling of national minorities and Ukrainians in cities of different size are disclosed as follows: a) national minorities' settling is in the first turn oriented towards big and medium-size cities; b) settling of Ukrainians is more balanced within city categories and the Lorentz curve of their territorial concentration passes closer to the diagonal of theoretical probability of balanced settling.

City size indicates not only the absolute quantity of national minorities but also the diversity of their ethnic structure. Population ethnic diversity index value correlates with population size of cities with coefficient $K = + 0,71$ and has functional relation.

Keywords: ethnos, population ethnic structure, population ethnic diversity index, titular nation, national (ethnic) minorities.